

ESKİŞEHİR İNÖNÜ İLÇESİ OSMANLI DÖNEMİ CAMİLERİ

OTTOMAN PERIOD MOSQUES OF ESKİŞEHİR İNÖNÜ DISTRICT

Demet Kara*

Öz

Eskişehir'in en batısında bulunan İnönü ilçe merkezinde Osmanlı döneminde inşa edilen camiler, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. İlçede Türkiye Selçuklularının kuruluş yıllarına kadar uzanan bir yerleşim olsa da, bu döneme ait herhangi bir eser günümüze gelememiştir. Selçuklu ile Bizans sınırında bir uç yerleşimi olan İnönü'de en eski yapı, bu çalışmada da yer alan 1388 tarihli Sultan Alâeddin Çarşı Camii'dir. Çalışma kapsamında ele alınan diğer camiler ise, Alçengel (Şeyh Kuddusi), Yeni Mahalle Çarşı ve Orta Mahalle Camileri olmak üzere dört başlıkta değerlendirilmiştir. Sultan Alâeddin Çarşı Camii ve Alçengel (Şeyh Kuddusi) Camileri, Osmanlı'nın erken dönemlerinden itibaren ilçenin hem Osmanlı beyleri hem de ahiler tarafından yerleşim bölgesi olduğunu göstermektedir. Özellikle Alâeddin Camii'nin plan ve mimari kurgulamasındaki denemeler, geleneksellikten uzaklaşmadan cami mimarisinde yeni arayışların olduğunu ortaya koysa da, bu denemeler erken dönemde iki örneği geçememiştir. 18. yüzyılda inşa edilen diğer iki camide ise Osmanlı'nın klasik cami plan ve mimari kurgusunun uygulandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelime: Osmanlı, İnönü, Cami, Mimari, Ahi.

Abstract

The mosques built during the Ottoman period in İnönü district center, located in the westernmost part of Eskişehir, constitute the subject of this study. The oldest building in İnönü, which is a frontier settlement on the Seljuk and Byzantine border, is the Alaeddin Mosque dated 1388, which is also included in this study. The other mosques discussed within the scope of the study were evaluated under four headings: Alçengel (Şeyh Kuddusi), Yeni Mahalle Çarşı and Orta Mahalle Mosques. Alâeddin Mosque and Alçengel (Sheikh Kuddusi) Mosques show that the district was inhabited by both Ottoman beys and ahis since the early Ottoman period. Although the experiments in the plan and architectural design of the Alaeddin Mosque in particular reveal that there were new searches in mosque architecture without moving away from tradition, these experiments could not surpass the two examples in the early period. In the 18th century, the other two mosques were built in the classical Ottoman mosque plan and architectural design.

Keywords: Ottoman, İnönü, Mosque, Architecture, Ahi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, E-posta: dturgut@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0988-364X

GİRİŞ

Prehistorik çağlardan itibaren yerleşim alanı olduğu, çevresinde yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkarılan İnönü ilçesi, Osmanlı dönemine kadar kronolojik olarak sırasıyla Hitit, Frig, Anadolu Helenistik Dönem, Roma, Bizans, Türkiye Selçuklu ve Germiyanogulları egemenliğinde varlığını sürdürmüştür (Güneş & Yakut, 2007, s.1).

Malazgirt Savaşı'ndan dört yıl kadar sonra Türkiye Selçukluları tarafından İznik'in fethedilmiş olması Eskişehir tarafında da fetihler yapıldığını göstermektedir. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'a bağlı Türkmenler, bu sırada Eskişehir'i de ele geçirmiş olmalarına rağmen, Haçlı tehdidi Eskişehir yöresinin bir müddet terkedilmesine sebep olmuştur (Oğuzoğlu ve Emecen, 1995, s. 398). Nitekim I. Haçlı Seferi hezimetinden sonra İznik'ten çekilen Selçuklular, yeni başkenti Konya olarak belirlemiş ve Kılıç Arslan burada tahta oturmuştur. 1101 yılında Danişmend Ahmed Gazi ile birlikte hareket ederek İznik-Eskişehir yolunda ilerleyen Haçlı ordusuna büyük kayıplar verdirmişlerdir. Böylece Eskişehir, Akşehir, Konya ve Ereğli tamamıyla Haçlılardan temizlenmiştir (Turan, 2014, s.133-134). Ancak yaklaşık dokuz yıl sonra Şahinşâh'ın (1110-1116) hükümdarlığı sırasında Emir Monluğ ve Emir Muhammed komutasındaki ordu, İznik'e kadar olan toprakları geri almış ve hatta Çanakkale Boğazı'na kadar ilerledikleri sırada İmparator Alexis seferberlik emri vererek İznik ve Kütahya istikametinde Akrokos mevkiinde Selçuklulara baskın yapmıştır. Bu haberi alan Mehmet Bey, Eskişehir civarına yerleşen göçebe Türkmenlerle birleşerek imparatoru takibe almış, iki taraf da zaman zaman kayıplar vermişler ve sonunda İmparator Alexis, tekrar İstanbul'a dönme kararı almıştır (Turan, 2014, s.180-182). 1176 yılına kadar her iki taraf arasında sürekli savaflara sahne olan Eskişehir, nihayet 1176'da tamamen Türkiye Selçuklularının eline geçmiştir. Ancak Kılıç Arslan 1182 yılında geleneksel devlet anlayışına uygun olarak ülkesini oğulları arasında taksim etmiştir. Ankara merkez olmak üzere Çankırı, Kastamonu ve Sultanönü Muhiddin Mesud'a geçmiş, bu tarihten sonra da Sultanönü ve çevresi, Selçuklu devletinin vazgeçilmez bir uç beyliği olmuştur (Doğru, 2005, s. 35). Uç bölgelere Türkmenler yerleştirilmiştir. 1260'lı yıllarda Moğol istilasını sebebiyle uçlarda yaşayan nüfusun arttığı bilinmektedir. Uç beyliklerinden biri de Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılma sürecine girdiği dönemde bağımsızlığını ilan eden Germiyanogullarıdır. Bu beylik, 1239 yılında gerçekleşen Baba İshak İsyanı sırasında Malatya civarında, 1277 yılındaki Cimri olayında da Kütahya civarında görülmüştür (Varlık, 1974, s. 8). Kütahya, Eskişehir, İnönü gibi yerleşim birimleri, hizmetleri karşılığında Türkiye Selçukluları tarafından kendilerine verilmiş ancak 1289 yılında Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud tarafından Osman Bey'e gönderilen fermanda, İnönü ve Eskişehir bölgesine Uç beyi olarak görevlendirildiği bildirilmiştir. Böylece

Osman Bey Aşiret beyliğinden, Uç beyliğine geçmiştir (Uzunçarşılıoğlu, 1988, s.106). Osman Bey, ölümünden önce sahip olduğu toprakları çocuklarına vermiş, İnönü'yü de Orhan Bey'e teslim etmiştir¹. Osman Bey'in ölümünden sonra beyliğin başına geçen Orhan Bey de İnönü'yü küçük oğlu Murad Han Gazi'ye teslim etmiştir (Âşık Paşazade, 2003, s.75, 95). Murad Han Gazi devletin başına geçtiğinde, İnönü'nün hangi şehzadeye verildiği bilinmemekle birlikte, Germiyanogulları ile Osmanogulları arasında ilçe bu yıllarda sürekli el değiştirmiştir. 1289 yılından sonra İnönü, tamamen Osmanlı Beyliği'nin egemenliğine geçmiş ve bu süre zarfında önemli bir ahi yerleşimi olarak öne çıkmıştır. Hem İnönü ilçe merkezinde hem de mahallelerinde (köylerinde) vakıf kayıtları dolayısıyla Şeyh İshak, Kumral Abdal, Murad Baba, Tigan Abdal gibi isimleri bilinen zaviyelerin var olduğu kaydedilmiştir (Topal & Çolak, 2015, s.71-72; Turğut, 2011, s.67-70). Ayrıca yine vakıf kayıtlarındaki “kadimden” ifadesine dayanılarak, Osman Gazi dönemi öncesinde İnönü Beyi'nin İdris Battal Bey olduğu ve Seydi Süleyman Baba Zaviyesinin vakıflarının kendisi tarafından oluşturulduğu düşünülmektedir (Turğut, 2011, s.41-42). 13. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı egemenliği altında bulunan İnönü, 1530'lu yıllarda Sultanönü Sancağına bağlı bir kasabadır. 1840-1843 yıllarında Eskişehir muhassıllığına verilmişse de 1841 yılında Hüdavendigar eyaletine bağlanmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilk yılları ile birlikte Eskişehir'e tekrar bağlandığı bilinmektedir (Güneş & Yakut, 2007, s.1-9).

II. Kılıç Arslan tarafından Ankara merkez olmak üzere oğlu Mesud'a bırakılan Eskişehir ve çevresinde Sultan Öyüğü subaşılığı, idari taksimatta İnönü ve Eskişehir vilayetlerinden meydana gelmiştir. Bu yıllarda ilçede Selçuklu egemenliği var olsa da devam eden akınlar sebebiyle çok fazla eser yapılamamıştır (İnce, 1990, s.15). Erken Osmanlı Dönemi'nde de benzer şekilde ilçe yerleşimine dair kayıtlar bulunmamaktadır. Ancak Murad Hüdavendigar, Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmet döneminde özellikle dervişlere verilen vakıf arazilerle yerleşmeye tabi tutulan bölge, Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı yenilgisinden sonra Karamanoğulları baskısı altına girmiştir (Özcan, 2015, s. 3). 1529 yılında Şam'dan İstanbul'a giden Gazzi Mekki Seyahatnamesi'nde; İnönü'de Osmanlının muhkem bir kalesi olduğunu ve padişahların atlarının yetiştirildiği otlak ve yaylakların bulunduğunu bildirmektedir (İnce, 1990, s. 18). 1530 tarihli 166 Numaralı Muhâsabe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'nde; İnönü'de 1 kasaba, 3 mahalle, 3 kurâ, 22 çiftlik, 1 kervansaray, 1 çayır, 2 dükkân, 23 değirmen, 2 yaylak,

¹ Aşıkpaşaoğlu'nun Osmanogulları Tarihi'nde bir karışıklıkla İnönü ile Karacahisar'ın aynı yer olduğu belirtilmiştir.

2 çeltik arkı ve 1 imarethane olduğu kaydedilmiştir (Özcan, 2015, s. 3). 1535 yılında, İran Seferi dönüşünde geçtiği yerlerin minyatürlerini yapan Matrakçı Nasuh, İnönü'nün tasvirini de yapmıştır. Minyatürde, ilçe merkezindeki en eski tarihli cami olan Sultan Alâeddin Çarşı Camii tasvir edilmiş ve caminin güney ile batı yönünde tek ve çift katlı köşk tarzı evler yapılmıştır. Ayrıca caminin güneybatı yönünde, sütunlu üç kuleli bir yapı bulunmaktadır ki seyahatnamede geçen kervansarayın, bu yapı olma ihtimali söz konusudur.

1844-1845 tarihli İnönü temettuât kayıtlarına göre; ilçede Cami-i Şerif, Köhne, Yenice ve Orta Mahalleleri bulunmaktadır (Özcan, 2015, s.24). Bu mahallelerden Yenice ve Orta Mahalle, günümüzde de aynı isimle varlıklarını devam ettirmektedirler. Ayrıca çalışma kapsamında ele alınan dört camiden biri Yenice Mahalle Çarşı Camii, diğeri ise Orta Mahalle Camii adıyla anılmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Dönemi yerleşim sistemi içinde mahalle kuruluşları gerçekleştirilirken her mahallede önce bir cami inşa edilmesi ve bu caminin çevresinde mahallelerin oluşumu, küçük bir yerleşim birimi olan İnönü ilçesinde de uygulanmıştır.

1289'dan sonra tamamen Osmanlı Devleti'nin eline geçen İnönü ilçe merkezinde; Sultan Alâeddin Çarşı Camii, Alçengel (Şeyh Kuddusi) Camii, Yenice Mahalle Çarşı Camii ile Orta Mahalle Camii bu çalışmanın kapsamında incelenecektir.

Görsel 1. İnönü ilçe merkezinde bulunan Osmanlı Dönemi Camileri

(Kaynak: <https://earth.google.com/> Erişim tarihi: 20.02.2025)

1. Sultan Alâeddin Çarşı Camii

Sultan Alâeddin Çarşı Camii, Eskişehir'in İnönü ilçe merkezinde, İnönü mağaralarının kuzeyinde, Mustafa Çamaz Caddesi ile Kale Sokak'ın birbirini kestiği köşede bulunmaktadır. Kuzey cephe eksenine yerleştirilen basık kemerli giriş kapısının üzerinde bulunan mermer inşa kitabesinde, 1388-1389 yılında Hoca Yâdigâr Bin Sultan Ali tarafından inşa edildiği belirtilmektedir.

İnşa Kitabesi;

Okunuşu;

Sahibü'l hayrât vel hasenât Hoca Yâdigâr Bin Sultan Ali.

Sene ihdâ ve tis'in ve seb'a mie. [791]

Türkçesi;

Hayır ve iyilik sahibi Sultan Ali'nin oğlu Hoca Yâdigâr. Sene 1388. (Arslan, 2014, s.139; Yılmazyaşar, 2017, s.260).

Görsel 2. Sultan Alâeddin Çarşı Camii kuzey ve batı cepheleri

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

İnşa kitabesinde bani olarak verilen Hoca Yâdigâr'ın kimliği henüz tespit edilememiştir. Ancak kitabe metninde, kendisinden Sultan oğlu olarak bahsedilmekte ve bazı araştırmalar Germiyan ailesinden olabileceğini belirtmektedir (Lindner, 2008, s.82). Caminin inşa tarihi 1388'dir. Bu dönemde Germiyanogulları Beyliği'nin başında II. Yakup Bey bulunmaktadır. Ayrıca dönem kaynaklarında 1289 yılında İnönü'nün, Osmanlı Beyliği'ne dahil olduğu belirtilmektedir. Ancak burada dikkat çeken bir husus, Osman Gazi'nin oğullarından birinin Alâeddin olarak geçtiği, hatta Orhan Bey'in devletin başına geçtiği dönemde, önce kendisine beyliğin başına geçmeyi teklif ettiği, fakat onun bu teklifi reddederek devlet yönetiminde Osmanlı Devleti'nin

ilk veziri olarak kendisine yardım ettiği kayıtlıdır (Âşık Paşazade, 2003, s. 93). Her ne kadar caminin inşa kitabesinde baninin ismi verilirken Sultan Ali oğlu biçiminde ifade edilmiş olsa da Caminin adının Sultan Alâeddin olarak geçmesi ve bu tarihlerde İnönü'nün Osmanlı'nın elinde bulunması, Osman Gazi'nin oğlu Alâeddin'in aynı kişi olabileceği ihtimalini göstermektedir.

Alâeddin Bey'in hayatının ilk yıllarına dair fazla bir bilgi bulunmamaktadır. 1333 yılında vefat ettiği tahmin edilmekte ve Osmanlı Beyliği'nin idarî ve askerî yönlerdeki teşkilatlanmasında önemli bir görev üstlendiği bilinmektedir. Ancak bir süre sonra inzivaya çekilmiş, Bursa'nın Kükürtlü semtinde bir tekke ve Kaplıca başında iki cami inşa ettirmiştir. Soyu, oğlu Hızır Bey tarafından devam ettirilmiştir. Mehmed Bey, İbrahim Çelebi, Paşa Hatun, Ayşe Hatun, Şeyhi Çelebi ve Taci Hatun adlarında torunları olduğu kayıtlıdır (Özcan, 1989, s. 320). Torunlarının isimleri kayıtlı olsa da, İnönü Sultan Alâeddin Çarşı Camii'nin banisi Hoca Yadigâr'ın, Alâeddin Bey'in oğlu olup olmadığı, tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, tarihi olaylar dikkate alındığında, Alâeddin Bey'in oğlu olabileceği ve bu caminin inşasını yaptırdığı düşüncesi ihtimal dahilindedir. Ayrıca Alâeddin Bey'in tasavvufa bağlılığı, Bursa'da bir tekke inşa ettirmiş olması ve çocuklarını da aynı minvalde yetiştirmiş olabileceği göz önünde bulundurulduğunda; vakıf kayıtlarında caminin önünde inşa edilen ancak günümüzde mevcut olmayan Hoca Yadigâr Zaviyesinin varlığının bilinmesi de, bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Görsel 3. İnşa kitabesi

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Caminin cephe duvarları, derzleri, harim duvarlarının sıvaları, pencere söveleri ve pencere alınlıklarındaki tuğla kemerler, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1960'larda onarılmıştır. Daha sonra 2018 yılında kuzeybatı yönüne doğru eğilen minare gövdesi düzeltilerek stabil hale getirilmiştir. Ayrıca sonradan eklenen son cemaat yeri kaldırılmış onun yerine çelik kutu

profillerden taşıyıcı konstrüksiyon oluşturulmuştur. Avluda bulunan abdesthane ve lojmanlar kaldırılmıştır (Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi).

Cami, ilçenin güneyinde bulunan Göktepe ve Kuz Dağı'nın eteklerine inşa edilmiştir. Arazinin eğimli olması sebebiyle, güney ve kuzeydeki kot farkından dolayı cami avlusuna ve giriş kapısına dörder basamaklı birer merdivenle ulaşılmaktadır. Caminin doğu ve batı cephelerinde alt kotta birbirine simetrik olarak yerleştirilmiş sivri kemerli, üst kotta doğu cephe eksenine, batı cephede ise eksenden hafif kuzeye kaymış biçimde yerleştirilmiş sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır. Güney cephede, üst kotta eksenden hafif batıya kaymış biçimde yerleştirilmiş sivri kemerli bir pencere daha bulunmaktadır. Üst kotta bulunan pencerelerde, alçı şebekeler yer almaktadır.

Görsel 4. Doğu cehpesi ve kuzeydeki giriş kapısı

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Kuzey cephe eksenine, basık kemerli bir giriş kapısı yerleştirilmiş, bu kapının her iki yanında birbirine simetrik yapılmış, sivri kemerli birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Doğudaki pencere açıklığının yanında, günümüzde moloz taş malzemeyle örülerek kapatılmış sivri kemerin varlığı ve bu kemerin zemin kotuna kadar inmesi, burada bir giriş kapısının yer aldığını göstermektedir. Günümüzde asıl giriş kapısının önü, demir malzemedenden yapılmış bir düzenek ile kapatılmış, bu düzeneğin batısı ise cam malzemeyle kapatılarak kadınlar bölümü olarak ayrılmıştır. Cephe duvarlarının bitiminde, alttan ve üstten bir sıra düz tuğla örgüyle sınırlandırılan iki sıra olarak yapılmış kirpi saçak bulunmaktadır. Kirpi saçak sırasını, bir sıra düz tuğla örgüsü ayırmaktadır. Sekizgen piramidal külah, altta kademeli olarak yapılmış sekizgen kasnağa oturmaktadır. Sekizgen kasnağın alt kısmı, bir miktar geriye çekilerek tamamen tuğla malzemedenden inşa edilmiş bu bölümün bitiminde, dikey yerleştirilen tuğlalar zik

zak biçiminde kasnağı çepeçevre dolanmakta, bu tuğla sırasının üzerine bir sıra kirpi saçak ve üzerinde bir sıra düz tuğla örgü tüm kasnağı dolaşmaktadır. Kasnağın üst bölümü, tuğla ve moloz taş malzemedan inşa edilmiş, alttan kasnak bitimine kadar sırasıyla bir sıra düz tuğla örgüsü, bir sıra kirpi saçak ve sonrasında iki sıra düz tuğla örgüyle sekizgen kasnak sonlandırılmıştır. Kiremit kaplı sekizgen piramidal külahın merkezine bir alem yerleştirilmiştir.

Görsel 5. Matrakçı Nasuh'un İnönü Minyatürü ve Sultan Alâeddin Çarşı Camii

(Kaynak: Matrakçı, 2014, 15a)

Görsel 6. Caminin örtü sistemi ve örtü sisteminden detay

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Kuzey cephenin batı köşesinde bulunan silindirik gövdeli minarenin cephe duvarlarının kirpi saçaklarına kadar uzanan kare tabanlı kaidesi bulunmaktadır. Kaidenin kuzey cephesinin doğu köşesine sivri kemerli bir giriş kapısı açılmıştır. Kaide bitiminden sonra tamamen tuğla malzemedan inşa edilen minarenin kare tabanı, köşelerden pahlanarak yükselen pabuç bölümü silindirik gövdeye uygun bir taban oluşturmaktadır. Pabuç bölümünden gövdeye geçilirken ve

gövde bitiminde yine tuğla malzemeden bir bilezik tüm gövdeyi dolaşmaktadır. Silindirik gövdenin batı yüzünde alt kotta ve üst kotta dikdörtgen biçimli birer küçük pencere açıklığı bulunmaktadır. Minarenin şerefe bölümü, örgü esnasında tuğlaların kirpi saçak, yarım altıgen, yarım altı köşeli yıldız ve yarım sekizgen oluşturacak biçimde yerleştirilmesiyle, geometrik bir süsleme kompozisyonu meydana getirmiştir. Şerefeden sonra devam eden silindirik gövdenin güney yüzüne basık kemerli bir kapı açılmış ve bir miktar daha tuğla malzemeden düz örgü devam ettikten sonra konik bir külahla örtülmüştür.

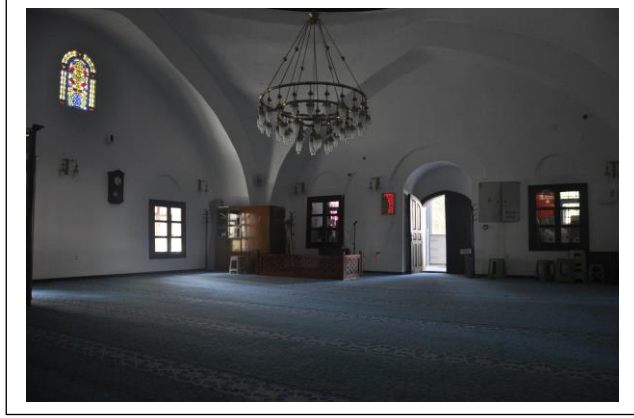
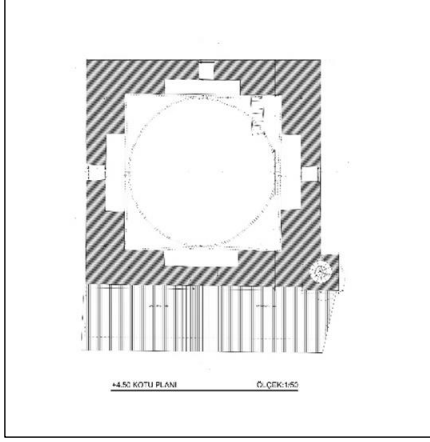

Görsel 7. Minare ve şerefe altı süslemesi

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Kuzey cephe eksenine yerleştirilen basık kemerli bir kapıyla içeri geçilmektedir. Kare tabana oturan cami, pendentif geçişli bir kubbeye örtülmüştür. Harimde kuzey, doğu ve batı duvarların alt kotlarında cepheye aynı şekilde yansıyan birbirine simetrik yerleştirilmiş ikişer dikdörtgen biçimde pencere bulunurken; doğu, güney ve batı duvarların ekseninde üst kotta yerleştirilmiş yuvarlak kemerli birer pencere bulunmaktadır. Alt kottaki dikdörtgen pencerelerin hemen üstüne gelecek biçimde pencere açıklığının eninde yuvarlak kemerli derinliği az olan birer niş yerleştirilmiştir. Harimin dört duvarında da zeminden kubbe eteğine kadar uzanan ve duvar eni kadar genişliğinde birer sivri kemer yer almaktadır. Duvarlar, sivri kemerin bitimine kadar kemer kalınlığınca geriye doğru çekilmiş, köşelerdeki pendentiflerle de kubbeye geçiş sağlanmıştır. Duvarların geriye doğru çekilerek sivri kemer kullanılması, kubbenin ağırlığının duvarlara verilmesini engelleyerek, köşelere aktarılmasını sağlamıştır. Ayrıca duvarlardan bir

miktar geriye çekilerek inşa edilen sivri kemerler, dört yönde eyvanımsı bir düzenleme oluşturmuştur.

Görsel 8: Caminin planı ve harimden görünüm

Görsel 9: Caminin Harimi

(Kaynak: Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi) (Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Kubbede, 2018 yılındaki onarımlar sırasında kalem işi süslemeler ve içine “Allah” ve “Peygamber” isimlerinin yazılı olduğu madalyonlar işlenmiştir. Kubbenin merkezinde yine kalemişi beşgen bir çerçeve içine alınmış rumi, palmet, dilimli çiçek motiflerinin yer aldığı bir süsleme kompozisyonu yerleştirilmiştir.

Görsel 10. Harimin kuzey ile batı duvarı ve kubbesi

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Güney duvar eksenine yerleştirilen kademeli kemerle çevrelenmiş mihrap nişinin kavsarası altı sıra mukarnas dolguludur ve mukarnas sıraları sonradan yağlı boya ile yeşil, bordo, lacivert ve mavi renkte boyanmıştır. Ahşap minber ise günümüze yakın bir tarihte yapılmıştır.

Görsel 11. Caminin mihrap ve minberi

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

İçeride süslemeler bu şekilde yer alırken kuzey cephedeki giriş kapısının basık kemerinin bitiminde dikdörtgen bir panonun doğu ve batısına birer madalyon yerleştirilmiştir. Doğudakinin merkezinde dört köşe bir geometrik motif çevresini dilimli bir kuşak çevrelerken, batıdaki madalyonda dilimli bir daire içine çarkıfelek motifi yerleştirilmiştir. Bu iki madalyondan sonra, içe doğru her iki yönde yan yana yerleştirilmiş ok figürü bulunmaktadır. Ortada ise, dikdörtgen pano içine dört yönden dışa doğru çekilmiş küçük üçgenler oluşturacak biçimde oval bir pano oluşturulmuş ve içi boş bırakılmıştır.

Yapı, cephe duvarlarında moloz taş malzemeyle düz örgü tekniğinde, minare kaidesinde moloz taş ve tuğla malzeme ile almaşık, gövdesinde tuğla malzemedan düz örgü tekniğinde inşa edilmiştir. Saçaklarda, kubbe eteğinde ve pencere alınlıklarında tuğla malzeme kullanılırken, pencere çerçevelerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Cami, 14. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen ve dönemin cami mimarisine uygun olarak tasarlanan tek üniteli, kubbe örtülü plan sistemine dahil edilmektedir. Plan bakımından yakın tarihlerde inşa edilmiş olan; Bursa Alaaddin Camii (1332), İznik Hacı Özbek Camii (1333-1334), Gebze Orhan Camii (1350-1359), Bilecik Orhan Gazi Camii (14. yy ilk yarısı) gibi camilerle benzer özellik taşıyan Osmanlı'nın erken dönem camileri içinde yerini almaktadır. Ancak verilen örneklerden; son cemaat yerinin olmayışı ve harimde zeminden kubbeye kadar uzanan sivri kemerlerin dört yönde eyvanımsı bir düzenleme oluşturması nedeniyle plan bakımından en fazla Bilecik Orhan Gazi Camii'ne benzemektedir. Orhan Gazi Camii'nin hariminde de zeminden kubbeye kadar uzanan sivri kemerlerle kubbenin ağırlığı hem köşelere

verilmiş, hem de içeride dört yönde birer eyvanımsı özellik oluşturulmuştur. Cephede özellikle kirpi saçak uygulaması ve onun altında üçgen oluşturacak biçimde yerleştirilen tuğla dizisi, İnönü Alâeddin Çarşı Camii'nde zikzak şekline dönüşürken saçakta benzer uygulama söz konusudur.

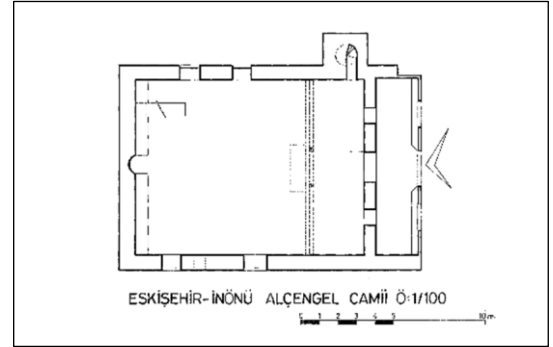
Ayverdi, Bilecik Orhan Gazi Camii'nin plan ve mimari kurgu açısından farklı özellikler taşıdığını yaratıcı fikirler açısından çok daha ileri teknikte inşa edildiğini vurgulamakta ve yapılmak istenenin yüksekliği arttırıcı denemeler olduğunu ve uygulamada zaman zaman aksaklıkların varlığını bildirir de dört eyvanla kubbe kullanımının etkili bir mimari düzenleme olduğunu ifade etmektedir (Ayverdi, 1956, s.144). Diğer taraftan Kuran, Bilecik Orhan Gazi Camii'nin içerideki sivri kemerlerle oluşturulan eyvanımsı uygulamasını diğer tek üniteli camilerden ayrılan bir mimari özellik olarak göstermektedir. Böylece yapıda kubbenin duvarlarla bağlantısının koparıldığını, ancak harimin kurgusunun yine tek üniteli cami olduğunu ortaya koyacak biçimde düzenlendiğini belirtmektedir (Kuran, 1964, s.16-20). İnönü Alâeddin Çarşı Camii'nin de çok benzer özelliklerle ve benzer mimari kaygılarla tasarlanarak inşa edildiği şüphesizdir. Tarih ve coğrafya bakımından Bilecik Orhan Gazi Camii ile benzer özellikler göstermesi aynı sanatçıların eserleri olabileceği fikrini de beraberinde getirmektedir.

2. Alçengel (Şeyh Kuddusi) Camii

İnönü ilçe merkezinde, İsmet Paşa Mahallesi, İsmet İnönü Caddesi üzerinde bulunan caminin inşa kitabesi yoktur. 2021 yılından bu yana restorasyonda olan yapının, restorasyon öncesi giriş kapısı üzerinde inşa tarihini 1357 olarak gösteren bir pano sonradan asılmışsa da bu tarihi doğrulayacak herhangi bir belge, inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır.

Görsel 12: İnşa tarihini belirten mermer pano

Görsel 13: Caminin planı

(Kaynak: Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Cami 19. yüzyıldan günümüze kadar çeşitli onarımlar geçirerek özgün halini yitirmiştir. Günümüzde, restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

Alçengel (Şeyh Kuddusi) Camii, abdesthane, imam lojmanları ve Kuran Kursu gibi işlev gören binaların bulunduğu bir avlunun güneybatısında yer almaktadır.

Görsel 14: Restorasyon öncesi ve restorasyon sırasında kuzey cephe

(Kaynak: Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi) (Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Doğu ve batı cephelerde hem alt kotta hem de üst kotta dikdörtgen biçimli pencereler yer almaktadır. Alt kotta, her iki cephede de birbirine simetrik yerleştirilmiş, üst kottakilere göre daha büyük boyutlu ikişer pencere bulunmaktadır. Üst kottakiler ise doğu cephenin güney köşesine ve batı cephenin kuzey köşesine yakın yerleştirilmiştir. Restorasyon sebebiyle cephelerde ve içeride, harim duvarlarındaki çimento sıva kazınarak örgü malzemesi açığa çıkarılmıştır. Duvarların ahşap hatıllı moloz taş ve bazı bölümlerde tuğla malzeme kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Görsel 15: Minare ve şerefe altı süslemesi

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023) (Kaynak: Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Kuzeybatı köşeye yakın yerleştirilen minarenin kare tabanlı kaidesi caminin saçaklarına kadar uzanmaktadır. Saçaktan sonra köşelerden pahlanarak devam eden kaide kalın bir kaval silmeyle bitirilmiştir. Kaide bitiminden sonra minarenin silindirik gövdesi yükselmektedir. Gövdenin batı cephesinde küçük ölçülerde tutulmuş ve birbirlerine aralıklı yerleştirilmiş, dikdörtgen biçimli üç küçük pencere açıklığı bulunmaktadır. En üstteki pencerenin hemen altında kalın bir kaval silme, tüm gövdeyi dolaşmaktadır. Bu kaval silmeden sonra silindirik gövde bir miktar daha devam etmekte ve turkuaz renkli süslemesiz muhdes bir seramik dizesinin gövdeyi dolaştığı görülmektedir. Sonrasında şerefe altı süslemesi başlamaktadır. Şerefe altında tuğla malzemenin örgü aşamasında değişik biçimlerde yerleştirilmeleriyle geometrik motiflerin yer aldığı bir süsleme kompozisyonu oluşturulmuş, ancak daha sonraki onarımlar sırasında çimento ile sıvanmış ve yeşil yağlı boya kullanılarak üç sıra halinde geometrik motifler yapılmıştır. Çimentonun dökülen parçalarından, bu bölümde tuğla malzemenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Korkuluğunun da tuğla malzemeden yapıldığı ancak daha sonra çimento ile sıvandığı yine dökülen sıva parçalarından anlaşılmaktadır. Korkuluktan sonra silindirik gövde biraz daha devam ederek konik bir külahla nihayetlendirilmiştir.

Kuzey cephede önceleri son cemaat yeri olarak düzenlenen bölüm, tarihi belli olmayan bir zaman diliminde duvar örgüsüyle kapatılmış ve üzeri diğer cephelerde olduğu gibi çimento ile sıvanmıştır. Ancak devam eden restorasyonda bu duvar örgüleri ortadan kaldırılmış, sadece dokuz ahşap sütun kalmıştır. Ortadaki giriş kapsının hemen önünde yer alan iki sütun ile doğu ve batı köşeye yerleştirilmiş birer sütunun devşirme olduğu anlaşılan kaidesi bulunmaktadır. Bu cephe eksenine yerleştirilen dikdörtgen biçimli bir giriş kapısıyla harime geçilmektedir. Ancak restorasyon öncesinde giriş kapısının açıldığı birim, duvarlarla kapatılmış böylece son cemaat yeri kapalı olarak bir dönem işlev görmüştür. Son cemaat yerinden başka bir dikdörtgen biçimli kapıyla harime geçilmektedir.

Görsel 16: Harim güney duvarı, mihrapları ve kadınlar mahfili

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Harimde, doğu ve batı cephelerde alt kotta ve üst kotta bulunan pencereler, olduğu gibi içeriye de yansımıştır. Doğu ve batı duvarların kuzey duvarına yakın yerlerine birer dikdörtgen biçimli niş açılmıştır. Zeminden itibaren duvarların yaklaşık bir buçuk metrelik bölümü çinilerle kaplanmıştır. Güneyde, üzerinde bitkisel ve geometrik motiflerin yer aldığı süsleme kompozisyonu bulunan, diğer duvarlarda ise düz turkuaz renkli çinilerin yer aldığı caminin restorasyon öncesi, fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Ancak günümüzdeki restorasyon sırasında duvarlarda hem bu çini kaplamalar hem de çimento sıvası tamamen kaldırılmıştır. Betonarme zemin döşemesi dört duvarın önünden yaklaşık 40 cm kazılmış, ancak henüz herhangi bir zemin döşemesine ulaşılamamıştır.

Görsel 17. Güney duvardaki mihrap nişleri ve batı duvarı

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Restorasyon çalışmaları öncesinde üzeri bitkisel ve geometrik motiflerle doldurulan çini plakalarla kaplanan mihrabın da çinileri sökülmüş ve restorasyon çalışmaları sırasında hemen yanında başka bir mihrap nişi daha ortaya çıkarılmıştır. Doğudaki mihrap nişi sivri kemerli ve nişin alt kısmı dikdörtgen kesitli olarak yapılmış, moloz taş ve tuğla malzeme birlikte kullanılmıştır. Batı yöndeki mihrap nişi de sivri kemerli ve nişin alt kısmı aynı biçimde dikdörtgen kesitlidir. Üzerinin turkuaz renkli çinilerle kaplı olduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır. Bu mihrap nişi, moloz taş malzemeden inşa edilmiş yalnızca kavsaraya geçerken bir tuğla örgüsü yer almaktadır. Mimari özellikleri göz önünde bulundığında ve tam olarak duvar ekseninde yer almayışına dayanılarak, batı yöndeki mihrap nişinin daha eski olduğu tahmin edilmektedir. Kuzeyde giriş kapısının hemen önünde ahşap sundurma biçiminde yapılmış kadınlar mahfilini, altta ortada iki ahşap sütun desteklemekte ve mahfilin güney yönünde, ahşap parmaklıklardan yapılmış bir korkuluk bulunmaktadır. Ahşap sütunla, giriş kapısının önünde kalan bölümün asıl son cemaat yeri olduğu tahmin edilmektedir. Cami, ahşap bindirme tavanlıdır. Tavanın merkezinde on kollu yıldız ve bu yıldızın kollarından çıkan silmelerde değişik formlarda geometrik motiflerin oluşturduğu bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Motiflerin üzeri kırmızı, siyah ve sarı renkli yağlı boya ile boyanmıştır.

Görsel 18: Caminin haziresi

(Kaynak: Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Caminin batısında dört sandukanın yer aldığı hazirede, sandukalardan birinin başında bulunan mezar taşında Latin harfleriyle 1958 yılında Osman Kalenderi tarafından işlendiği ve burada yer alan bilgilerin günümüzde mevcut olmayan minberden alındığı iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre, mezar taşında Şeyh Kuddusi'nin oğlu olarak belirtilen Murat Ahi'nin 1159 yılında vefat ettiği ve yerleşim birimindeki ahilik geleneğini devam ettirdiği belirtilmiştir (Arıkan & Çetin, 2018, s.292-293). Mezar taşındaki yazıların Latince olarak verilmesi ve yerel halktan

edinilen bilgiler doğrultusunda, caminin inşasını 12. yüzyıla tarihlemek mümkün değildir. Ancak caminin batı cephesinin kuzey köşesine yakın yerleştirilen minaresindeki şerefe altı tuğla süslemenin benzerleri Bursa Hüdavendigâr Camii (1371-1385), Sandıklı Ulu Camii (1379), İnönü Sultan Alâeddin Çarşı Camii (1388), günümüzde sadece minaresinin özgün halini koruduğu Bursa Hayrettin Paşa Camii (14.yy) minarelerinin şerefe altında bulunmaktadır. Bu mimari özellikler dikkate alındığında yapının ilk inşasının 14. yüzyılın ikinci yarısında olduğu tahmin edilmektedir.

Ayrıca caminin inşa tarihiyle ilgili olarak İnce, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivini kaynak göstererek yapının 14. yüzyılda Şeyh Kuddisi tarafından yaptırıldığını belirtmektedir (İnce, 1990, s.66). Minare üzerinde yapılan sıvaların kaldırılmasıyla birlikte benzerlerinin tespiti de bu tarihlendirmeyi doğrular niteliktedir.

Diğer taraftan İnönü'deki ahi isimleri ve zaviyeleri incelendiğinde; Şeyh Kuddusi'nin ismine hiç rastlanmamakla birlikte, İnönü'ye bağlı İncesu Köyü'nde Murat Baba Zaviyesi'ne vakfolunan yerlerden bahsederken Fatih Döneminde tımara verildiği ve II. Bayezid Dönemi'nde iade olunduğu belirtilmektedir (Turğut, 2011, s. 69). Dolayısıyla bölgede Murat Baba olarak geçen bir ismin varlığı bilinmekte ancak Ahi Murat ile aynı kişi olup olmadığı bilinmemektedir. Ayrıca bölgedeki ahi yerleşimleri dikkate alındığında; ilkinin Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan (1156-1192) döneminde Eskişehir- Seyitgazi hattında gerçekleştiği, ikincisinin ise Babai İsyanı (1240-1241) sonrasında Eskişehir-Kütahya hattında gerçekleştiği bilinmektedir (Doğru, 1991, s.65). Ahi Murat'ın 1159 öncesinde İnönü'ye yerleşmiş olması, ilk ahi yerleşimleri içerisinde değerlendirilse bile henüz bir teşkilatlanmadan söz etmek mümkün değildir.

Kuzey güney yönünde dikdörtgen bir tabana oturan ve düz bir çatıyla örtülen caminin inşa edildiği 14. yüzyıl içinde plan ve örtü sistemi bakımından tek benzeri Karacabey Ulu Camii (1362-1389)'dir. Ancak Eskişehir civarında 19. yüzyılda inşa edilen benzer plan şemasına sahip örnekler mevcuttur. Bunlar; Akarbaşı Camii (19. yy), Alanönü Dere Cami (1860 öncesi), Hacı Hasan Ağa Camii (19. yy), Karapınar Camii (19.yy), Müftü Camii (19. yy), Orta Işık Camii (19. yy) gibi birçok örnek sıralanabilir (İnce, 1990, s. 24, 26,28, 30, 35, 39). Mimari açıdan benzer örnekler ele alındığında caminin inşası 19. yüzyıla uzanmaktadır. Ancak bölgedeki ahi yerleşimleri ve minare süslemelerindeki benzer örnekler, 14. yüzyılı işaret etmektedir. Bütün bilgiler göz önüne alındığında cami, 14. yüzyılda inşa edilmiş olsa bile 19. yüzyılda neredeyse tamamen yenilenmiş olabileceği tahmin edilmektedir.

3. Yenice Mahalle Çarşı Camii

İnönü ilçe merkezi Yenice Mahallesi, İsmet İnönü Caddesi'nde bulunan caminin kuzey cephe ekseninde bulunan giriş kapısının iki yanına yerleştirilen kitabelerden batı yöndeki, caminin inşa tarihi ve banisi bilgisini veren inşa kitabesi, doğudaki ise yine aynı banisi tarafından yaptırılan bir çeşmeye ait kitabelerdir. Camii, inşa kitabesine göre 1717 yılında Emir İbrahim Paşa oğlu Hacı'nın çuhadarı ve silahtarı Veli Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.

Görsel 19: Caminin inşa kitabesi

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

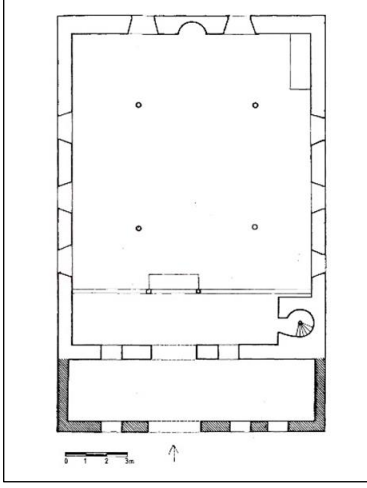
İnşa Kitabesinin;

Okunuşu;

- 1- Hazreti gâzi megâzi sûtûde düstûr / Bermeki siret velhâc İbrahim Paşa
- 2- Bundan evvel kapudan iken o asâf tedbir/ Çukadârı ve silâhdârı olan Veli Ağa
- 3- Yabdı bu cami-i himmet idüb İnönünde / Sarf makdûr ve derm eyledi vâfir Hakk'a
- 4- Hak kabul ide ecri mükâfât cezîl/ Dünyada hem dahi ukbâda vire hayr cezâ
- 5- Nâmîki lafzen tarihi ketm etdi/ Oldu bin yüzle yirmi dokuz ebced binâ.

Türkçesi;

Gazilerin gazisi beğenilmiş müteber kişi, Hacı İbrahim Paşa kapdanlık görevindeyken onun çukadarlık ve silâhdarlık görevini yapan Veli Ağa; himmet edip bu camiye İnönü'de yaptırdı. Hakk'ın rızasını kazanmak için olağanüstü gayret sarf etti. Allah onun ecrini ve mükâfatını bol eylesin. Hem bu dünyada hem de ahirette hayırlarının karşılığını versin. Nâmîkî sözle tarihi sakladı. Ebced hesabıyla bin yüz yirmi dokuzda yapıldı. [1716] (Arslan, 2014, s. 38).

Görsel 20: Caminin planı

(Kaynak: İnce, 1999, plan 22)

Görsel 21: Caminin kuzey ve doğu cephesi

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Tarihi bilinmeyen zaman dilimlerinde belirli aralıklarla, cami halk tarafından onarılmış ve özgün halini kısmen yitirmiştir. Kuzey-güney yönünde dikdörtgen tabana oturan caminin cephe duvarları oldukça sade inşa edilmiş, doğu ve batı ceplerinde üçer, güney cephesinde iki yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. Kuzey cephede ise eksende dikdörtgen biçimli giriş kapısının iki yanında doğu ve batıda yuvarlak kemerli birer pencere yer alırken üst kotta cephe duvarı boyunca sıralanan yedi yuvarlak kemerli pencere vardır. Hem metal bir düzenek biçiminde yapılmış giriş kapısı, hem de bu cephenin tuğla kaplaması günümüze yakın bir tarihte yapılmış olduğuna işaret etmektedir.

Görsel 22. Kuzey, doğu ve güney cepheleri

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Diğer cepheler saçağa kadar çimento ile sıvalıdır. Saçakta bir sıra düz tuğla örgüsüyle ayrılan kirpi saçak uygulaması yer almaktadır. Doğru, batı ve güney cephelerin alt kısmı mermer plakalarla kaplanmıştır. Bu uygulamanın da günümüze yakın bir tarihte yapıldığı tahmin

edilmektedir. Kuzey cephenin batı köşesine yakın yerleştirilen minarenin girişi harimden sağlanmakta, onikigen taban üzerinde yükselen minare gövdesi oldukça sade inşa edilmiştir. Şerefe altında ise her bir yüze bir tuğla gelecek biçimde yer alan bir bilezik ve onun üzerinde bir sıra düz tuğla örgüsüyle ayrılan beş sıra testere dişi yer almaktadır. Korkulukta ise korkuluk yüksekliği boyunca uzanan eşkenar dörtgen biçiminde motiflerin sıralandığı görülmektedir. Sonrasında çokgen gövde bir miktar daha devam etmiş bitiminde birer yüz atlayarak yerleştirilen dikdörtgen biçimli küçük pencerelerle minare gövdesi nihayetlendirilmiş ve konik bir külahlı örtülmüştür.

Görsel 23: Caminin batı cephesi

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

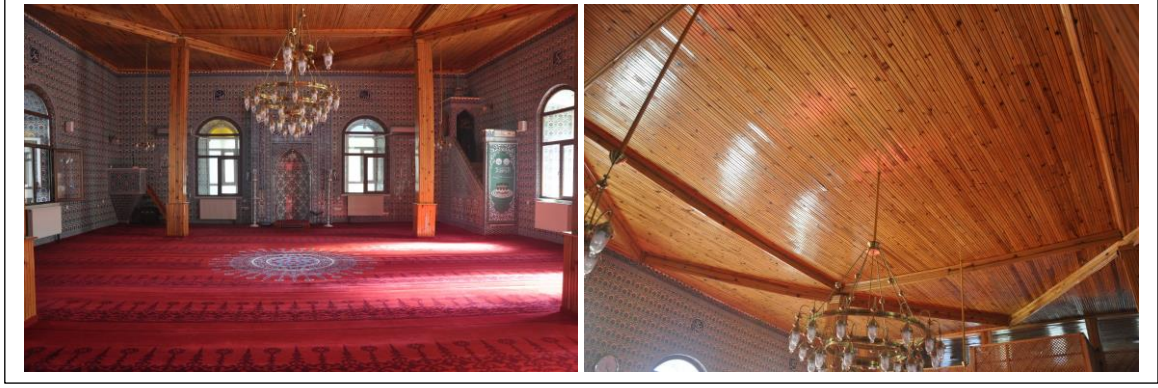

Görsel 24: Minare

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Caminin kuzey cephesinde dikdörtgen tabanlı bir giriş birimi oluşturulmuş, bu bölümde batı yöne müezzin odası olarak kullanılan bir mekân, doğusuna ise basit bir kitaplık yerleştirilmiştir. Son cemaat yerine giriş, bu bölümden yine dikdörtgen biçimli bir açıklıkla sağlanmaktadır. Son cemaat yeri korkuluk gibi yapılmış basit bir ahşap düzenekle ayrılmış üst katı ise kadınlar mahfili olarak düzenlenmiştir. Son cemaat yerinde daha önce kullanıldığı anlaşılan giriş kapısının iki yanına yerleştirilmiş dikdörtgen biçimli pencere açıklıkları ahşap plakalarla kapatılmış, kadınlar mahfilinin bulunduğu bölümde yedi yuvarlak kemerli pencere yer almaktadır. Diğer duvarlarda ise cephelerdeki pencere açıklıkları içeriye de aynı şekilde yansımıştır. Doğu ve batı duvarlarda üçer, güney duvarda mihrap nişinin iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş birer yuvarlak kemerli pencere yer almaktadır. Son cemaat yerinin hemen önüne ve mihrabın önüne gelecek biçimde birbirlerine simetrik olarak yerleştirilmiş ahşap plakalarla kaplanmış kare tabanlı dört ahşap sütun bulunmaktadır. Duvarlar, mihrap ve minber, sonraki onarımlar sırasında üzerinde bitkisel motifli bezemelerin yer aldığı Kütahya üretimi çini plakalarla kaplanmıştır. Harim bölümü döner eksenli ahşap bindirme tavanla örtülmüştür.

Güney duvar eksenine yerleştirilen sivri kemerli mihrap nişi, hafif dışa taşkın olarak yapılmıştır. Kavsara, yarım daire kesitli nişin alt kısmı, nişi çevreleyen bordürler ve tepelik bölümünün tamamı çini plakalarla kaplanmıştır.

Görsel 25: Caminin harimi ve ahşap bindirme tavan örtüsü

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Caminin inşa kitabesinde bani ismi Veli Ağa olarak belirtilmektedir ve kendisinin Emir İbrahim Paşa oğlu Hacı Hazretleri'nin silahtarı ve çuhadarı olduğu bilgisine yer verilmektedir. Cami girişinde bulunan bilgiye göre Emir İbrahim Paşa bir dönem kaptanlık görevini yürütmüş, Veli Ağa da onun silahtar ve çuhadarlığını yapmıştır. Ancak bu bilgiler, baninin kimliğini ortaya koyabilmek için yetersizdir.

Caminin inşası olan 1716 yılına yakın tarihlerde, Osmanlı Devleti'nde kaptan-ı deryalık yapmış üç İbrahim ismine rastlanmakla birlikte Veli Ağa'nın silahtarlığını yaptığı Hacı İbrahim Paşa iki kez kaptan-ı deryalık yapmıştır. Kaptan-ı deryâ olmadan evvel Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın kethüdâlığını yapan Hacı İbrahim Paşa Mısır valiliğine tayin edilmesi sebebiyle 1706 yılında kaptan-ı deryalığı bırakmıştır. İkinci kez ise 1717 yılında tayin edilmiş ve yaklaşık bir yıl bu görevde kalmıştır (Danişmend, 1971, s.205, 207). Bu tarihler dikkate alındığında; Veli Ağa, Hacı İbrahim Paşa Mısır valiliğine tayin edilmeden önce ilk kaptanlığı döneminde onun çuhadarlığını yapmıştır. Ancak İnönü'ye nasıl geldiği herhangi bir görev dolayısıyla mı burada bulunduğu bilinmemektedir.

Ayrıca yine İnönü ilçe merkezinde bulunan 1743-1744 tarihli Orta Mahalle Camii'nin bani ismi inşa kitabesinde Kolağası Hafız Veli Ağa'nın eşi Meryem Hatun olarak gösterilmektedir. Her iki caminin de birbirine yakın tarihlerde ve benzer plan şeması ile inşa edilmiş olmalarından dolayı Yeni Mahalle Çarşısı caminin banisi olarak adı geçen Veli Ağa'nın, Meryem Hatun'un eşi olan Kolağası Hafız Veli Ağa ile aynı kişi olduğu düşünülmektedir.

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik anlamdaki gerilemesi mimari faaliyetlerde de kendisini gösterirken, bu dönem bir taraftan da Batılılaşma hareketlerinin hissedilmeye başladığı bir dönem olarak belirmektedir. Mimaride, özellikle süslemelerde Batılılaşma etkileri, hem cephelerde hem de iç mekanlarda kullanılır hale gelmiştir. Ancak Anadolu'da inşa edilen camilerde, erken dönem plan tipleri ve mimari özelliklerine bağlı kalınarak henüz Batılılaşma etkisinin çok fazla görülmediği değerlendirilmektedir (Sözen vd., 1975, s.296).

Yapının inşa tarihi göz önüne alındığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun başında III. Ahmed bulunmaktadır. III. Ahmed döneminde inşa edilen dikdörtgen tabanlı ve ahşap taşıyıcılı camiler arasında Kaptan İbrahim Paşa Camii (1707), başkent İstanbul'daki tek örnek olarak gösterilebilir (Şahin, 2009, s.50). Eskişehir'deki benzer plan şemasında inşa edilen camiler ise Sivrihisar Balaban Camii (14. yy) (Altınsapan, 1988, s. 42), Kavak Köyü Camii (1872) (Altınsapan, Parla, 2004, s. 150-151) ve Mahmudiye Çarşı Camii (1901) (İnce, 1990, s. 71) olarak sıralanmaktadır.

Ayrıca caminin döner eksenli ahşap bindirme tavanı, öne çıkan mimari özelliği olarak yer almakta ve benzer örneklere Eskişehir il sınırları içinde rastlamak mümkündür. Sivrihisar Akdoğan Mescidi (15. yy), Laçın Belde Camii (1798-1799), Mayıslar Mahallesi Camii (1806), Sarıcakaya Camii Kebir (1829-1830), Gözeler Köyü Camii (1842), Sarıcakaya Beyköy Camii (1890)'lerinin örtü sisteminde döner eksenli ahşap bindirme tavan kullanılmıştır (Altınsapan & Parla, 2004, s. 326, 215, 210, 186, 129, 194).

4. Orta Mahalle Camii

İnönü ilçe merkezi Orta Mahalle Erkoç Caddesi üzerinde bulunan caminin kuzeyinde bulunan giriş kapısının hemen yanında, doğudaki bir birimde iki satırlık mermer inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabeye göre yapı, 1743-1744² yıllarında Kolağası Hafız Veli Ağa'nın eşi Meryem Hatun tarafından inşa ettirilmiştir (İnce, 1990, s.64).

² Caminin kuzeyinde bulunan giriş bölümüne Eskişehir İl Müftülüğü tarafından hazırlanan, cami ile ilgili bilgilerin yer aldığı panoda inşa tarihi olarak 1736 gösterilmektedir.

Görsel 26: Caminin inşa kitabesi

(Kaynak: Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Kitabenin Türkçesi;

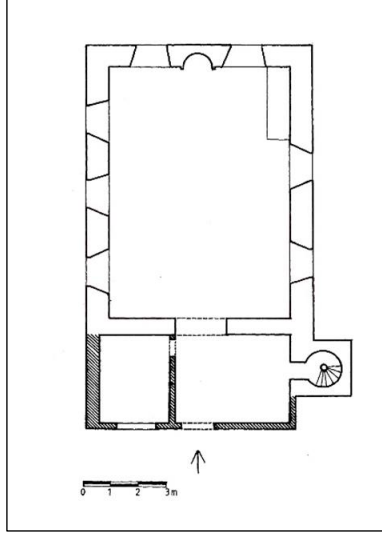
Hayrat ve hasenat sahibi Kolağası Hafız Veli Ağa'nın ehli Meryem Hatun. Sene 1156 (İnce, 1990, s.65).

Cami, günümüze kadar birçok onarım görmüş, 1989 yılının Ekim ayında bölge halkı tarafından minarede bazı tamiratlar gerçekleştirilmiş, 2018 yılında da İnönü Belediyesi tarafından çatı tamamen yenilenmiştir (İnönü Belediyesi, 2023).

Kuzey-güney yönünde dikdörtgen tabana oturan caminin cephesi oldukça sade düzenlenmiş ve inşa tarihinden sonra birçok kez onarım gördüğünden özgün halini yitirmiştir. Doğu cephede üç, güney ve batı cephede iki yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. Kuzey cephede alt kotta yan yana yerleştirilmiş iki dikdörtgen biçimli kapı, üst kotta ise plastik malzemeden yapılmış üç dikdörtgen biçimli pencere yer almaktadır. Sade bir biçimde bitirilen cephe duvarlarından sonra cami kırma çatıyla örtülmüştür. Kuzeybatı köşeye yerleştirilen minarenin kare tabanlı bir kaidesi bulunmaktadır. Kaide, kalın bir kaval silme ile bitirilmiş ve kare taban pabuç kısmında devam etmiş ancak silindirik gövdeye geçişi hazırlamak amacıyla köşelerden pahlanmıştır. Silindirik gövde, şerefe altına kadar süslemesiz olarak yapılmış, şerefe altı yukarı doğru çıktıkça genişleyen kademeli sekiz silme ile hareketlendirilmiştir³. Ferforje olarak düzenlenmiş

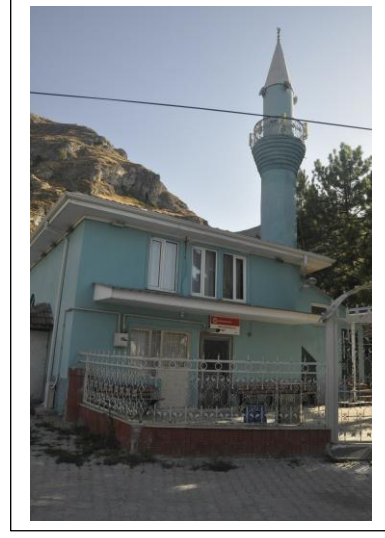
³ Minarenin 1989 onarımı öncesinde şerefe altının düz yapıldığı kademeli silmelerin yer almadığı eski fotoğraflarından görülmektedir.

korkuluktan sonra silindirik gövde yine süslemesiz olarak devam etmiş ve konik bir külahla nihayetlenmiştir.

Görsel 27: Caminin planı

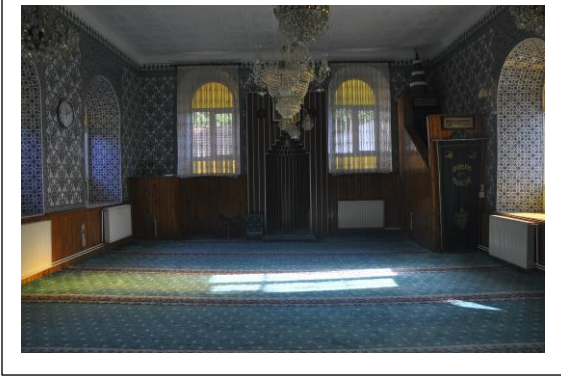
(Kaynak: İnce, 1990, plan 21)

Görsel 28: Kuzey cephe

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Kuzey-güney yönünde dikdörtgen tabana oturan caminin girişi, kuzey cephe eksenine yerleştirilen dikdörtgen biçimli bir kapıdan sağlanmaktadır. Giriş kapısının hemen yanında, doğusunda sonradan oluşturulduğu anlaşılan bir mekâna açılan ikinci bir dikdörtgen biçimli kapı bulunmaktadır. Cami giriş kapısı, son cemaat yeri gibi düzenlenen bir mekâna açılmakta bu mekânın doğusu sonradan kapatılmış, batısında ise beş basamaklı ahşap bir merdivenle kadınlar mahfiline geçilmektedir. Bu bölümde bulunan dikdörtgen biçimli başka bir kapıyla harime geçilmektedir. Cephelerde bulunan pencereler buraya da aynı biçimde yansımış doğu duvarda üç, güneyde mihrabın iki yanında birer ve batı duvarda iki pencere bulunmaktadır. Pencereler birbirlerine simetrik yerleştirilmiş ve yuvarlak kemerlidir.

Görsel 29: Harim bölümü ve mihrabı

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Görsel 30: Kadınlar mahfili ve batı duvarı

(Kaynak: D. Kara Arşivi, 2023)

Güney duvar eksenine yerleştirilen mihrap nişi yarım daire kesitli ve günümüze yakın tarihte yapıldığı tahmin edilen ahşap plakalarla kaplanmıştır. Güneybatı köşeye yerleştirilen ahşap minber oldukça sadedir. Kuzeyde ahşap sundurma biçiminde yapılan kadınlar mahfilinde dikdörtgen biçimli dokuz pencere açıklığı bulunmaktadır. Kuzey duvarı dışındaki diğer duvarlar pencere başlangıçlarına kadar ahşap plakalarla kaplanmış sonrasında günümüze yakın bir tarihte yapıldığı anlaşılan ve düz tavana kadar uzanan çini plakalarla kaplanmıştır. Mavi, beyaz ve kırmızı renklerin kullanıldığı çini plakaların üzerinde bitkisel ve geometrik süsleme kompozisyonları bulunmaktadır. Kuzey duvarda ise zeminden başlayan ahşap plakalar doğu kesimde kadınlar mahfiline kadar uzanırken batı kesimde pencere başlangıç hizasını bir miktar geçmekte sonrasında diğer duvarlarda olduğu gibi kadınlar mahfiline kadar çini plakalarla kaplanmıştır⁴.

Dikdörtgen tabana oturan düz ahşap çatı ile örtülen caminin benzer plan şemasına sahip örneklerinin, Eskişehir ve çevresinde 19. yüzyılda oldukça fazla inşa edildiği görülmektedir. Çalışma kapsamında ele alınan Alçengel (Şeyh Kuddusi) Camii benzer bir plan şemasına sahiptir. Diğer camiler ise; Akarbaşı Camii (19. yy), Alanönü Dere Cami (1860 öncesi), Hacı Hasan Ağa Camii (19. yy), Karapınar Camii (19.yy), Müftü Camii (19. yy), Orta Işık Camii (19. yy), Sivrioğlu Camii (19. yy), Akminareli Camii (19. yy) olarak sıralanabilir (İnce, 1990, s. 24, 26,28, 30, 35, 39-42).

SONUÇ

Coğrafi özellikleri dolayısıyla Bizans sınırında bir uç yerleşimi olan İnönü ilçesi, 1240'lerden itibaren önce Germiyanogulları, 1284'den sonra da Osmanogulları'nın yerleşim yeri haline

⁴ 1989 onarımı öncesinde harimde duvarların çimento ile sıvalı olduğu yapıya ait eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır.

gelmiş ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Ertuğrul, Hüdavendigâr ve Sultanönü sancaklarına bağlı olarak varlığını devam ettirmiştir. İlçe merkezindeki camilerin en erken tarihlisi 14. yüzyılın sonlarında 1388 yılında inşa edilen Sultan Alâeddin Çarşı Camii'dir. Caminin konumu bu dönemdeki yerleşimin Göktepe ve Kuz Dağı'nın kuzey yamaçlarında yer aldığını göstermekte ve Matrakçı Nasuh'un ilçeyi tasvir ettiği 16. yüzyıla tarihlenen minyatürü bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Küçük bir yerleşim yeri olan İnönü ilçe merkezinde, Osmanlı döneminde inşa edilmiş dört cami bulunmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan Sultan Alâeddin Çarşı Camii'nde banisi olarak ismi geçen Hoca Yadigâr'ın kimliği, dönem kaynakları ve vakıf kayıtları üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. İnşa kitabesinde babasının ismi Sultan Ali olarak verilmiş, ancak caminin ismi Alâeddin olarak geçmektedir. Her iki isim üzerinden de hareket edilerek Osman Gazi'nin çocuklarından birinin Alâeddin olduğu belirlenmiş ve Hoca Yadigâr'ın da Alâeddin Bey'in oğlu olabileceği değerlendirilmiştir. Ayrıca Alâeddin Çarşı Camii, plan ve mimari özellikleri açısından Erken Osmanlı Dönemi camileri arasında yer almaktadır. Tek birimli ve kubbe örtüsüyle bu dönemde inşa edilen Bursa Alaaddin Camii (1332), İznik Hacı Özbek Camii (1333-1334), Gebze Orhan Camii (1350-1359), Bilecik Orhan Gazi Camii (14. yy. ilk yarısı) gibi camilerle mimari özellikler açısından benzerlik göstermektedir. Ancak içeride dört yönde uygulanan oldukça derin yapılmış eyvanımsı sivri kemerleri ile benzer örneklerinden ayrılmaktadır. Bu uygulamanın yalnızca Bilecik Orhan Camii'nde var olması, Erken Dönemde Selçukludan beridir uygulanan dört eyvanlı plan şemasını asıl ibadet birimi olan harimde uygulayarak yeni bir deneme yapılmaya çalışılsa da, bu durum iki örnekle sınırlı kalmaktadır. Diğer taraftan caminin yapı sanatçısı bilinmese de hem içerideki eyvanımsı özellik, hem de cephelerde özellikle kubbe altında tuğlaların değişik biçimde yerleştirilmesiyle elde edilen düzenlemenin hemen hemen birbirini tekrar eder biçimde yapılması, inşasında aynı ustaların çalışmış olabileceğini ya da yerel bir üslubun benimsenmiş olduğunu düşündürmektedir.

İnşa kitabesi bulunmayan Alçengel (Şeyh Kuddusi) Camii ise tarihlendirme bakımından problemlidir. Bölge tarihini anlatan kaynaklar, her ne kadar 14. yüzyılı işaret etse de yapının restorasyona girmeden önceki durumu ve planı, özellikle Eskişehir civarında 19. yüzyılda inşa edilen Akarbaşı, Alanönü Dere, Hacı Hasan Ağa, Karapınar, Müftü, Orta Işık, Sivrioğlu, Akminareli Camilerle benzerlik göstermektedir. Bu durum, yapının ilk inşasının 14. Yüzyılda gerçekleştiğini ve 19. yüzyılda tamamen yenilenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Yeni Mahalle Çarşı Cami ve Orta Mahalle Camii ise 18. yüzyılda muhtemelen banilerinin aynı aileden olduğu iki cami olarak kendini göstermektedir. Her ikisi de dikdörtgen planlı olmasına

karşın Yeni Mahalle Çarşı Camii'nde ahşap desteklerin kullanılması ve ahşap bindirme tavanın yer alması, ayırıcı mimari özellikler olarak sıralanmaktadır.

İlçe merkezindeki yerleşim, tarih öncesi çağlara kadar uzansa da nüfus ve yerleşim alanı olarak küçük ölçeklidir. İlçenin 19. yüzyıla ait temettuat defterlerinde bile dört mahallesinden bahsedilmesi çok fazla genişlemediğini göstermekle birlikte Osmanlı Döneminde inşa edilen cami sayısının da dört olması her mahallede bir cami ve çevresinde gerçekleşen mahalle yerleşiminin var olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada İnönü ilçe merkezinde bulunun Osmanlı dönemi camileri kataloglama ile ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Daha önce ilçede yer alan camilerin toplu bir biçimde incelendiği herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu anlamda çalışma kapsamında incelenen camiler tarihi belgelerle birlikte kayıt altına alınmakla birlikte bu alandaki boşluk giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yapıların inşa kitabelerinde yalnızca isimleri verilen banilerin kimlikleri ilk defa tespit edilmiştir. Yapıların plan ve mimari özellikleri üzerinden dönem içinde çoğunluğu Eskişehir il sınırları içinde bulunan camilerle karşılaştırmaları yapılmıştır. Bu doğrultuda özellikle Sultan Alâeddin Çarşı Camii'nin harimindeki eyvanımsı sivri kemer uygulaması ile dönem mimarisi içinde özel bir yeri olduğu saptanmıştır.

KAYNAKÇA

- Altınsapan, E. ve Parla, C. (2004). *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı yapıları I. Anadolu Üniversitesi*.
- Altınsapan, E. (1988). Sivrihisarda Türk mimarisi. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Konya Selçuk Üniversitesi.
- Arıkan, R. ve Çetin, M.C. (2018) Bilecik ve Çevresindeki Ahi Zaviyeleri ve Ahi Teşkilatının Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundaki Rolü. A. Gökbel vd. (Ed.) *IV. Uluslararası Ahilik Sempozyumu* içinde, (ss.283-299) Neyir Matbaacılık.
- Arslan, N. (2014). *Eskişehir kitabeleri*. Türk Dünyası Vakfı.
- Âşık Paşazade. (2003). *Osmanoğulları'nın tarihi*. (Haz. K. Yavuz ve M.A.Y. Saraç). K Kitaplığı.
- Ayverdi, E. H. (1956). *İstanbul mi'mârî çağıının menşe'i Osmanlı mimarisinin ilk devri 630-805 (1230-1402)*. İstanbul Fetih Cem'iyeti İstanbul Enstitüsü.
- Çelikkanat, F. (1973). *50. yılında Eskişehir*. Özgün Yayınları.
- Danışmend, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi 5*. Yaylacık Matbaası.
- Doğru, H. (1991). *XVI. yüzyılda Sultanönü sancağında ahiler ve ahi zaviyeleri*. Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi.
- Doğru, H. (2005). *XVI. yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü sancağı*. Odunpazarı Belediyesi.
- Güneş, İ. ve Yakut, K. (2007). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir 1840-1923*. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- İnce, K. (1990). Eskişehir ve çevresindeki Osmanlı devri yapıları. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Atatürk Üniversitesi.
- Kuran, A. (1964). *İlk devir Osmanlı mimarisinde cami*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- Nasûhî's Silahi (Matrakçı). (1976). *Beyan-ı menazil-i seferi Irakeyn Sultan Süleyman Han*. (Çev. Prof. Dr. H. G. Yurtdayın). Türk Tarih Kurumu.
- Oğuzoğlu, Y. ve Emecen F. (1995). Eskişehir. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, 398-401.
- Özcan, A. (1989). Alâeddin Bey. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2, 320.
- Özcan, A. (2015). 1844-185 Yılı temettuât defterleri ışığında İnönü Nahiyesi'ne bağlı Köhne, Yenice, Cami-i Şerif ve Orta mahallerinin sosyo-ekonomik ve demografik yapısı. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

- Sözen, M., Rüçhan A., Kozan A., Aygen B. Z., Nayır Çelik, Z., Ödekan, A., Özden, E., Pehlivanoğlu, M., Sağnak, Z., Tapan, M., ve Yönder, A. (1975). *Türk mimarisinin gelişimi ve Mimar Sinan*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Şahin, H. (Kasım 2020). Dervişliği saltanata tercih eden bir şehzâde: Osman Gazi'nin oğlu Alâeddin Bey. https://www.bursa.bel.tr/dosyalar/yayinlar/201007083943_bursa-gunlugu-sayi-10-web%281%29.pdf (Erişim Tarihi 11 Ocak 2024).
- Şahin, S. (2009). Değişim sürecinde Osmanlı mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703-1754). (YÖK Tez Merkezi, Doktora). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Topal, M. ve Çolak, K. (2015). Eskişehir zaviyelerine dair tespitler.” *Alevilik Araştırmaları*, (9) 51-74.
- Turan, O. (2014). *Selçuklular zamanında Türkiye*. Ötüken Neşriyat.
- Turgut, V. (2011). Bilecik bölgesi örneğinde 16. yüzyılda vakıflar ve şehirleşme. (YÖK Tez Merkezi, Doktora). Sakarya Üniversitesi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi I. Cilt*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Varlık, M. Ç. (1974). *Germiyan-oğulları tarihi*. Sevinç Matbaası.
- Yılmazyaşar, H. (2017). Bursa'dan Kosova'ya: Hüdavendigâr dönemi (I. Murad) Osmanlı mimarisi. (YÖK Tez Merkezi, Doktora). Anadolu Üniversitesi.
- Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.
<https://earth.google.com/> Erişim tarihi: 20.02.2025